

О.Козинець (Чернігів)

**ВІЙСЬКОВА ОСВІТА ЗА ЧАСІВ МИКОЛИ I В РОСІЙСЬКІЙ
ІСТОРИОГРАФІЇ 90-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

У даній статті зроблена спроба проаналізувати стан розробленості питань історії військової освіти за часів правління імператора Миколи I у російській історіографії 90-х років ХХ століття.

The attempt to analyse the state of working out the questions in the history of military education in the during Nicolas I reign in the 90-th years of XX-th century has been done in this article.

Підготовка військових кадрів в другій чверті ХІХ століття є однією з важливих складових частин військової політики і військової історії даного періоду. Слід підкреслити, що історіографія військової політики періоду правління імператора Миколи I досить невелика. Така ситуація склалась, не дивлячись на те, що практично всі дослідники періоду правління Миколи I так чи інакше звертались до окремих сюжетів цієї проблеми. Але функціонування військового відомства, в тому числі і ті зміни, яких зазнавала армія в цей період, до останнього часу залишаються недостатньо

вивченими. Це, мабуть, можна пояснити тим, що друга чверть XIX століття хронологічно розміщена між “блискучою епохою” безперервних війн у період правління Олександра I та “Великими реформами” Олександра II. Внаслідок цього значний період історії залишився поза увагою дослідників.

Ситуація почала змінюватись в останнє десятиріччя XX – на початку XXI століть. Так, у кінці 80-х – на початку 90-х років XX століття інтерес до історії дореволюційної Росії, і, певною мірою, до військової політики імператора Миколи I, починає інтенсивно зростати. Значною мірою це було пов’язано зі змінами в політичному та соціально-економічному житті країни. Характерним також є те, що авторами таких досліджень стають у цей час переважно військовослужбовці.

Так, починаючи з 1990 року, набувають поширення різного роду дослідження, пов’язані з окремими аспектами військової освіти та комплектування армії. Роботам цього часу притаманне подолання багатьох недоліків попередньої історіографії, котрі були пов’язані, насамперед, з класовим, заідеологізованим підходом в оцінці історичних подій. Це знаходить своє відображення у відході від догматизму та заідеологізованого соціального замовлення, в наявності повноцінних наукових дискусій, а найголовніше – у доступності архівних матеріалів та розширенні джерельної бази. Але все ж таки можна констатувати і певні недоліки робіт цього часу, до яких можна віднести недостатню увагу дослідженню принципів взаємодії

та взаємовпливу армії та суспільства та ігнорування джерел особового походження.

На початку 90-х років проводяться дослідження, присвячені створенню кадетських корпусів та підготовці офіцерського корпусу Росії з часів його створення до 1917 року. Певний внесок у розробку цієї проблеми зробив А.І. Каменєв [1]. У навчальному посібнику автор розглядає організацію навчально-виховного процесу в різних типах військових навчальних закладів з точки зору військової педагогіки, починаючи з князівських дружин XI століття. Він дав порівняльну характеристику російської та закордонної вищої військової школи. Але в той же час рівень підготовки військових кадрів, зміст військової освіти залишились поза увагою автора.

У 1993 році виходить праця довідкового характеру Ю.О. Галушко та О.А. Колесникова [2], в якій зібраний багатий матеріал про зародження та розвиток системи військової освіти в Росії з часів Петра I до 1917 року. Використовуючи архівні матеріали, наводячи уривки із законодавчих актів та інструкцій, автори виклали окремі факти процесу навчання та виховання у військових школах, кадетських корпусах та інших військових навчальних закладах, але в той же час вони не дають оцінки системі підготовки офіцерських кадрів, практично відсутні дані про склад вихованців та співробітників військових навчальних закладів.

Дослідження проблем військової освіти неможливе без ознайомлення, хоча б у загальних рисах, з положенням офіцерського корпусу в суспільстві. Таку спробу зробив С.В. Волков [3], намагаючись показати еволюцію розвитку офіцерського корпусу дореволюційної Росії. Автор використовує значний матеріал про соціальне походження, матеріальне становище, проходження служби офіцерами, а також про підготовку та навчання у військових навчальних закладах. У роботі розкриваються такі поняття, як військова честь та обов'язок, багато місця приділяється традиціям російського офіцерства.

У другій половині 90-х років вивчення проблем розвитку військової освіти набирає нової динаміки. Поступово автори позбавляються класових оцінок, заідеологізованих штампів і таке інше. Так, А.М.Лушников [4], спираючись на більш ранні дослідження, зробив спробу зіставити розвиток військової школи з внутрішньополітичним курсом уряду. Торкаючись переломних моментів в історії військової освіти та пов'язаних з ними наукових дискусій, А.М. Лушников намагався зблизити протилежні точки зору, знайти деякий компроміс між ними. Так, він пише, що централізація, яка відбувалася як в державі, так і в системі військової освіти, була необхідним та закономірним заходом. Тому видавати її за “реакційну політику”, як це роблять деякі сучасні автори, не зовсім вірно. Автор також відмічає, що 1825 рік став рубежем у розвитку військової освіти і, визнаючи

наявність змін у системі військового навчання, називає їх “організаційною перебудовою”, а радикальні зміни самої системи розпочинаються, на його думку, тільки на початку 50-х років XIX століття.

У монографічній праці В.І. Харламова [5] йдеться про динаміку формування мережі військових навчальних закладів, аналізується їхній юридичний статус, професійні орієнтації вихованців, досліджуються принципи управління військовою школою. Дослідник здійснив суттєву роботу в галузі вивчення проблем створення та розвитку системи підготовки офіцерських кадрів. В.І. Харламов також намагався проаналізувати спроби державного планування розвитку військової освіти, зміст та методи навчання у військових навчальних закладах, виявив внесок професорів та викладачів у розвиток військової науки. Зазначена монографія вносить багато нового в розробку проблем військової освіти в дореволюційній Росії.

Комплексному історичному дослідженню був підданий інститут вищої військової освіти Російської імперії XIX – початку XX століття М.О.Машкіним [6]. Ним розглянуті праці попередників – від авторів дореволюційних ювілейних видань до новітніх монографічних досліджень. Важливе місце відведено аналітичному опису таких мало досліджених питань, як внутрішній розпорядок, дисциплінарний режим, організаційні принципи навчального процесу вищої військової школи. Історія останньої розглядається автором у контексті військової політики уряду Росії, але при

цьому автор тримає дистанцію як від жорсткої критики, так і від апологетики, яка, на жаль, все частіше має місце у військово-історичних роботах деяких російських дослідників.

З останніх робіт, що містять нові підходи до вивчення історії підготовки військових кадрів, слід назвати видані в 1998 році монографії В.М. Крилова [7] та В.В. Ізонова [8]. В.М. Крилов акцентував особливу увагу на ролі кадетських корпусів у підготовці офіцерів, а В.В. Ізонов зіставив роботу, яка проводилась у військових навчальних закладах, що готували обер-офіцерів, з діяльністю різних установ по підготовці унтер-офіцерів і солдатів. Потрібно зазначити, що недостатньо вивченою залишається історія підготовки унтер-офіцерських кадрів для військ та закладів військового відомства. На сучасному етапі вивченням цієї проблеми займається В.В. Ізонов, який на сторінках періодичних видань і в своїй монографічній роботі порушує питання про вивчення підготовки молодшої командної ланки.

Монархічна форма правління мала суттєвий вплив на військову політику Росії, розвиток та вдосконалення збройних сил. На чолі держави перебував самодержавний монарх, який був уособленням держави. Військова ж політика, військове будівництво та керівництво армією було одним з пріоритетних напрямків загальнодержавної політики. Тому військова галузь була виключно сферою впливу імператора. Перш за все, це виявлялося у розробці військової доктрини держави, в удосконаленні вищих органів

управління та організаційної структури війська, у вирішенні питань соціальної захищеності, комплектування армії, розвитку системи підготовки військових кадрів. Таким чином, російські імператори не були сторонніми спостерігачами у справі розвитку збройних сил держави, і у зв'язку з цим цікавим є портрет імператора Миколи I в контексті військової історії, який надзвичайно багато уваги приділяв цим питанням.

На даний час найґрунтовнішим сучасним дослідженням постаті імператора Миколи I як самодержавного правителя і як людини є праця російського історика Л.В. Вискочкова [9]. Автор на основі залучення широкої джерельної бази прагне об'єктивно відтворити образ імператора Миколи I, подивитися на його постать без пристрасті. На наш погляд, це йому значною мірою вдалося. Автор, наводячи як негативні, так і позитивні відгуки сучасників про Миколу I як імператора та людину, показує, що позитивне в його політиці переважає. Характеризуючи імператора Миколу I, Л.В. Вискочков наділяє його такими якостями, як мужність, відданість справі, турботливість про інших, особливо про офіцерів та солдатів. З цього приводу історик пише: "Микола Павлович був людиною свого часу і турбувався про солдатів, добре розуміючи їх повсякденні проблеми" [10]. Метод "вживання" в епоху дозволив авторові зняти цілу низку штампів, які склалися в історіографії щодо постаті Миколи I.

Таким чином, історіографія досліджуваної проблеми нараховує

значну кількість робіт різноманітного характеру як за змістом, так і за формою. У російській історіографії проблеми 90-х років ХХ століття спостерігаються значні зміни порівняно з попередніми роками як у колі використаних джерел, так і в плані методологічних підходів. Все це значною мірою вплинуло на перегляд значного кола концептуальних рішень. Але разом із становленням нового бачення проблеми виникає небезпека значної її суб'єктивізації, а інколи і відвертої апологетики. Емоційні оцінки часто починають переважати над науковими. Такі симптоми є вкрай небезпечними для розвитку історичної науки. Історіографічний аналіз свідчить, що подальшого дослідження потребують питання про специфіку військових навчальних закладів як професійних учбових закладів, вивчення реформ другої чверті ХІХ століття, які були проведені в галузі військового відомства для поліпшення якості військової освіти та виховання, реорганізації військового управління, зміни методів комплектування армії.

На сучасному етапі розвитку історіографії проблеми спостерігається перехід від дослідження більш загальних питань діяльності військових навчальних закладів та військового відомства до вивчення конкретних проблем комплектування армії, виховання, навчання та психологічної підготовки особового складу. Значною науковою проблемою є виявлення та дослідження різноманітних аспектів підготовки військових кадрів. Важливим засобом на цьому шляху є вивчення джерел особового походження, їх

критичний аналіз та історична реконструкція на їхній основі минулого. Тільки ті люди, які були свідками досліджуваних подій, можуть надати значну допомогу у пізнанні минулого. Багато хто з представників офіцерського корпусу, колишніх вихованців військових навчальних закладів, кантоністів залишили після себе спогади та щоденники. Проаналізувавши ці джерела, вилучивши з них об'єктивну інформацію, можна значною мірою скоригувати наші уявлення про сприйняття сучасниками військової політики імператора Миколи I в галузі комплектування армії і в такий спосіб більш науково проаналізувати цю важливу галузь внутрішньої політики російського уряду другої чверті XIX століття.

Джерела та література

1. Каменев А.И. История подготовки офицерских кадров в России. – М.,1990. – 188 с.
2. Галушко Ю.А., Колесников А.А. Школа русского офицерства. Исторический справочник. –М.,1993. – 221 с.
3. Волков С.В. Русский офицерский корпус. – М.,1993. – 367 с.
4. Лушников А.М. Армия, государство и общество: система военного образования в социально-политической истории России. – Ярославль,1996. – 151 с.
5. Харламов В.И. Русская военная школа (1700-1917). – М.,1997. – 278 с.

6. Машкин Н.А. Высшая военная школа Российской империи XIX – начала XX веков. – М.,1997. – 348 с.
7. Крылов В.М. Кадетские корпуса и российские кадеты. – СПб.,1998.
8. Ионов В.В. Подготовка военных кадров в России в XIX – начало XX веков. – СПб.,1998.
9. Выскочков Л.В. Император Николай I: Человек и государь. – СПб.,2001. – 644 с.
10. Там само. – С.582.